

ГОРАН РАДОЊИЋ

ИЗМЕЂУ БУРЕТА И УТОПИЈЕ

Фрагменти о космополитизму и аутошовинизму

1.

Кренућу од неких питања. Откуда спој та два појма, космополитизма и аутошовинизма? Је ли он случајан или нужан? Од чега све зависе одговори на та питања? У ком контексту се и сама та питања постављају? Колико су наша размишљања условљена нашим временом и нашом ситуацијом, а колико у односу између тих појмова има и нечега што важи у другим контекстима, или чак у свим?

Наставићу анегдотом. „Желим да ми дјеца буду грађани свијета”, каже ми један пријатељ. „Да не буду оптерећена националним проблемима, и да сама изаберу гдје ће да живе.” „Гдје, на примјер?” питао сам. „На Западу, наравно.”

Овај дијалог, аутентичан, типичан је и чест у нашем времену и на нашем простору. Он показује, између осталог, и како се лако, и готово нужно, један од наших појмова повезује са другим.

2.

Покушајмо да замислимо како би изгледао тај град-свијет, космос и полис истовремено. Збиља, гдје би се налазио тај град, и ко би били његови житељи?

Питам се да ли би он више личио на свијет у коме нема раја ни пакла, ни држава, ни разлога да се убије или умре, ни религије, ни својине – као у Леноновој пјесми. Та пјесма је, узгред буди речено, најпродаванији сингл његове соло каријере.

3.

Можда би тај град-свијет више личио на музеј кока-коле, гдје се на једном мјесту хармонично обједињавају ароме из цијелог свијета (које, сваку појединачно, можемо да пробамо), дајући различите нијансе јединственом основном укусу, а још и по ниској цијени, и уз могућност да освојимо једну од бројних награда? Можда тај свијет треба тражити више у идеји слободног тржишта и наду полагаати у слободарске институције попут Међународног монетарног фонда и Свјетске банке?

Заиста, и без Орвела, реално историјско искуство опомиње нас на опрез због могућег изокретања и употребе, па и злоупотребе појмова, и то на много начина. Тим терминима, уосталом, лако се послужити и као етикетама. Може им се дати и врло различит садржај.

У једном зборнику посвећеном расправи о патриотизму и космополитизму¹, једна ауторка, која та два појма узима ипак као супротстављена, каже како је „патриотизам веома близу шовинизма”.² Ако би то могло бити тако, на једној страни, и ако наша тема сугерише да би космополитизам могао бити близу аутошовинизма, на другој страни, онда смо на једном врло опасном терену.

4.

Ако бих ја могао да бирам, тај космос-полис морао би бити град гдје нема бесмисла ни смрти, који пјева ведро, са грмљавом далеком, и тка у стољећа, са муњама, и своју нит – морао би имати нешто од Београда из *Ламенија* Милоша Црњанског. Космополитизам коме бих припадао био би нешто блиско суматраизму. Није неважно да се ту ради о тражењу из туђине, о погледу из туђине ка нама, ка нашој престоници, ка себи.

Остаје питање да ли се о томе мора размишљати у утопијским сликама.

5.

Нашао сам да један аутор каже како је најстарије значење ријечи космос – село.³ Занимљива нијанса. Можда би се онда

¹ *За љубав домовине: расправа о границама патриотизма*, (ур.) Марта К. Нусбаум, Цошуа Коен, прев. Дринка Гојковић и Славица Милетић, XX век, Београд 1999.

² Марта К. Нусбаум, „Патриотизам и космополитизам”, у: *За љубав домовине...*, 22.

³ Роберт Пински, „Ерос против есперанта”, у: *За љубав домовине...*, 103.

прије радило о глобалном селу? Или о неком хибриду, селу и граду истовремено?

Гдје би биле границе тог свијета? Да ли би он био ограђен неким зидом, или би сама његова природа чинила зидове немогућим?

Опет, да ли се може тражити досљедност, или морамо рачунати са недосљедношћу, па и лицемјерством, у оваквим расправама?

Како другачије објаснити да је један систем који је позивао пролетере свих земаља на уједињење одлучио да направи зид у Берлину? Како недавне бодљикаве жице на границама заједнице која прокламује принцип „јединство у различитости” – да ли су невољници из Сирије или Авганистана превише различити да би неки Европљани могли да их прихвате у неограниченом броју? А шта рећи о плановима да на својој јужној граници изгради зид најмоћнија земља, која с поносом истиче како је настала на декларацији која каже „да су ове истине самоочигледне, да су сви људи створени једнаки, да их је њихов Творац обдарио одређеним неутуђивим правима, да су међу тим правима Живот, Слобода, и потрага за Срећом”? (Ми смо се, занимљиво, добро показали у тој кризи.)

6.

Дјелује примамљиво кад би се тај свијет-град тражио у виртуелној сфери, у једној већ постојећој мрежи на коју се можемо прикачити, и по њој, као по неком огромном океану, сурфовати, свраћати у разне луке, дочекивати у својој луци разне госте, дијелити са том бескрајном заједницом готово све, у сталној и бесконачној размјени идеја, слика, емоција. Познато је, међутим, да се и ту ради о различитим облицима контроле.

Мреже обично служе да се неко ухвати и зароби, не да се ослободи. Да ли мрежа која се простире широм свијета може имати другачији карактер?

7.

Питајући свог пријатеља о мјесту гдје се може живјети као космополита, несвјесно сам варирао питање које јунакиња филма *Сјећаш ли се, Доли Бел* поставља јунаку док јој он говори о путу у комунизам. „Те ти је то?”, пита она, а он јој одговара: „Није то град. То је, бона, стање.”

Ради се, дакле, о стању духа, и то, рекао бих, двоструком: с једне стране појединачном, с друге колективном стању. Постоје ли и ту неки приручници за промјену свијести?

8.

Космополитизам и аутошовинизам јесу и емоције (имају, значи, и неку ирационалну компоненту). Какав је однос међу тим емоцијама? Можемо ли, примјера ради, осјећати љубав, или барем приврженост, према свим људима, а да, претходно или истовремено, не волимо и своје најближе, да не кажем своје ближње? Колико се та љубав према једном ипак апстрактном простору састоји од негације конкретног предјела на коме се неко налази? Да ли у таквој ситуацији уопште има љубави?

9.

Колико је за разумијевање космополитизма значајно ко је онај који је, изгледа, први говорио да је грађанин свијета, и који се први тако осјетио? Је ли важно то што је Диоген из Синопе био избјеглица, данас би се можда рекло *мигрант*? Сјетимо се да је сам истакао, обавјештава нас Диоген Лаертије, како је баш због изгнанства почео да се бави филозофијом.⁴

Колико је тај први космополитизам у вези са оним што о Диогену каже Диоген Лаертије: „Био је нарочито јак у томе да осталим људима покаже свој презир”⁵ Слично, на питање гдје је у Грчкој видио људе, Диоген је наводно рекао: нигдје.⁶ Прича о томе како је свијећом дању тражио човјека ваљда је свима позната.

Да ли то значи да се може бити космополита једино онда кад се свијет посматра из бурета?

10.

Хамлету, након што назове Данску тамницом, Розенкранц каже да је Данска сувише тијесна за његов дух. Хамлет одговара: „Могао бих бити затворен у ораховој љусци, па се ипак сматрати краљем бескрајног простора, само кад не бих имао ружних снова.”⁷

Је ли и Диоген почео да размишља о једном бескрајном полису због кошмара? Узгред, зашто су га уопште питали одакле је? Је ли његово самоодређење као грађанина свијета могло бити и начин да избјегне директан одговор на питање о поријеклу? Зар није онда иронија што је остало упамћено из ког краја потиче?

⁴ Види: Диоген Лаертије, *Животи и мишљења истакнутих филозофа*, прев. Албин Вилхар, БИГЗ, књ. VI, гл. 2, Београд 1979², 49.

⁵ Исто, књ. VI, гл. 2, 24.

⁶ Исто, књ. VI, гл. 2, 27.

⁷ II, 2.

Бисмо ли, онда, могли помислити да је Диогенов космополитизам бар дјелимично био сачињен и од незадовољства својом судбином, тј. односом људи према себи, па и од презира према онима око себе?

Да ли би онда касније разумијевање космополитизма, нпр. као привржености једној свеопштој људској заједници, било удаљавање од његовог првобитног значења?

Тада би, парадоксално, спој космополитизма и аутошовинизма био ближи изворном значењу него што би се могло на први поглед помислити. То би онда можда отворило могућност за тезу да тај спој није само везан за одређене околности.

11.

Из Диогеновог примјера, и не само из њега, могу се извући још неки закључци. Ако би се могло узети да патриотизам и космополитизам „нису само идеје, то су осећања, заправо облици љубави, и носе сав ужас који та реч подразумева”⁸, и то поготово кад их посматрамо у пару, могло би се рећи и да аутошовинизам и космополитизам јесу, или могу бити, и облици мржње. Та мржња усмјерена је према својој домаћи, самим тим и према себи.

12.

Питања које постављамо, као и оквири у којима трагамо за могућим одговорима, говоре нам о кризи у којој се налазимо. Хтједох рећи, налазимо се у кризи као заједница, но питање је о којој и каквој заједници заправо говоримо.

Постављајући бројна питања, а и друга, имам прије свега у виду проблематичност своје позиције. Хитам да бих предухитрио да ме неко други проблематизује. Поменуо сам изразе попут „ми” и „наши”. (И у вези са „мигрантима” сам поменуо да смо се „ми” добро показали у тој кризи.) Ко смо то „ми”? Да ли, када свако од нас каже „ми”, подразумејемо исто, или се ради о само дјелимичном поклапању? Колико то зависи од говорника, а колико од публике, тј. мјеста гдје разговарамо?

13.

У вези са тим, намеће ми се црногорски парадокс, гдје је остварен необичан спој двију тенденција, на први поглед неспојивих,

⁸ Р. Пински, нав. текст, 103.

аутошовинизма и патриотизма. Другим ријечима, мрзи се и негира свој идентитет и своја култура, а истовремено се велича и обожава свој идентитет и своја култура који се креирају на нов начин. Тако те двије емоције, на први поглед нелогично, једна другу хране. Но, можда то и није чудно, у држави која је истовремено и млада и стара, са традицијом која траје и хиљаду година и тек десетак.

Рецимо, у Црној Гори ће вас аутошовиниста питати како можете бити против владајуће политике, па према томе и против своје државе. Неки од познатих космополита из сусједних средина сасвим благонаклоно ће гледати на таква питања и уопште на атмосферу у којој су она не само могућа него и веома честа. Неки неће ни примијетити да се нешто збива у тој сфери.

14.

Космополитизам је и једна од реакција на неједнакост и неправду у свијету. Али, треба имати у виду и да став „грађанина свијета” „једнако добро може послужити и одржавању и смањивању привилегија” (Имануел Валерштајн).

15.

Космополитизам је некад и покушај да се направи отклон од первертираног патриотизма. Ипак, без обзира на мотиве, и у космополитизму се налазе опасности. Како нас опомиње један теоретичар: „Злочине су, рекло би се, у двадесетом веку алтернативно чинили первертирани патриоти и первертирани космополити. Ако је фашизам прва од ових перверзија, комунизам је, у својој лењинистичкој и маоистичкој верзији, друга” (Мајкл Валзер).

16.

Један од очигледних узрока аутошовинизма јесте осјећање које се може одредити као кошмар историје. Сјетимо се Шекспира, али и Џојсовог Дедалуса: „Историја је кошмар из кога покушавам да се пробудим” (*Уликс*, 2, 377). То је узрок деструктивности, скривене или отворене жеље за уништењем своје средине, или за њеним напуштањем. Кад бих ту средину уништио или напустио, мисли наш космополита и аутошовиниста, то не би био више мој кошмар.

Занимљиво како се од једноставне жеље да се „живи као сав нормалан свијет” дође до деструкције и аутодеструкције. С друге стране, ипак и упркос свему, није сасвим чудна та потреба да се

„живи као сав нормалан свијет”. Но, рекосмо већ, има ли тог свијета и те нормалности?

Напустивши свој град, Џојс не да га се није одрекао, напротив, посветио се томе да га поново створи, да га учини бесконачним, космосом. Има ту, онда, нешто и од трагике. Да ли и кривице?

17.

Космополитизам може бити и вид егоизма. Некад је он основа и за изградњу каријере, и за личну промоцију.

18.

Како каже један критичар, испоставља се да портрет Џојсовог јунака јесте „име за питање о будућности и њеним релацијама са прошлошћу, о нашој дужности не да побјегнемо од историје него да поново напишемо и створимо себе”.⁹ То је и наша дужност, да потражимо одговор усред историјских искушења: да дефинишемо то „ми”, тј. нашу заједницу и да још једном потврдимо разлоге нашег постојања. И то баш овдје и сада.

Др Горан М. Радоњић
Универзитет Црне Горе у Подгорици
Филолошки факултет у Никшићу
Студијски програм за српски језик и јужнословенске књижевности
gmrandonjic@yahoo.com

⁹ John Paul Riquelme, “*Stephen Hero and A Portrait of the Artist as a Young Man: transforming the nightmare of history*”, in: Attridge (ed.), *The Cambridge Companion to James Joyce*, New York: Cambridge University Press, 2004², p. 120.